ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 2

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 2

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.02.2024
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Amonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Kurbanazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.02.2024
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)

Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)

Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)

Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)

Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)

Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)

Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)

Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)

Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Шоира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.02.2024
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Amonturdieva, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

ШУКУРОВ АҲАД АҲМАДОВИЧ
Лисоний белгининг асимметрик дуализми С.О.Карцевский талқинида 7

МАХМАРАИМОВА ШОҲИСТА ТЎХТОШЕВНА
Ном назарияси ва лисоний рефлексия
хусусида айрим мулоҳазалар 10

JO‘RAYEV NABI NARZIYEVICH
Badiiy matnlarda obrazli tafakkur ifodasi 14

СОБИРОВА ДИЛАФРУЗ АБДУЛҲАЙ ҚИЗИ
Болалар шеъриятида зид маъноли сўзлар лингвопоэтиктаси 18

BABAYEVA MAYA AMANGELDIYEVNA
Turkman tilidagi o‘zlashma frazeologik birliklarning
etimologik tahlili va milliy-madaniy xususiyatlari 22

АМОНТУРДИЕВА ШОИРА РАВШАНОВНА
Ўзбек (диний) нутқи маданиятининг лингвомаданий асослари 25

XOLOVA MUYASSAR ABDULHAKIMOVNA
O‘zbek dialektal korpusida fe’lning sintaktik kategoriyasi
(Surxondaryo viloyati shevalari misolida) 29

ERGASHEVA DILRABO ALLANAZAROVNA
Tilshunoslikda lisoniy shaxs muammosi 34

KADIROVA ZAYNURA ZAYNIDINOVNA
Alisher Navoiy nasriy asarlaridagi perifrazalarning morfologik xususiyatlari 38

KULTAYEVA FAZILAT
Fanda ergonimlarning o‘rganilishi xususida 45

XOLNAZAROV UMID ERKINOVICH
Tog‘ay Murod idiolektida geshtaltiv xarakterdagi metaforalar 49

BOTIROVA MAXLIYO BAXODIR QIZI
Reklamalarda sifatlarning grammatik tabiati 52

BOYSARIYEVA SAODAT
Tabiiy tilni qayta ishlashda stemmizatsiya 55

DUSNAZAROVA MAVJUDA ILYAMONOVNA
Surxon vohasi nikoh marosimi etnografizmlari 58

САДИКОВА ЭЛЬВИРА ВИТАЛЬЕВНА
Антонимия пословиц с компонентами -антропонимами
на материале сборника пословиц в.Даля 63

МУНДАРИЖА

KENJAYEV ZOHIRJON SOBIROVICH
O‘zbek tili oronimlarining tarixiy manbalarda qo‘llanishi 66

IBODULLAYEVA KUNDUZ RUSTAM QIZI
Guljamol Asqarova she’riyatining lingvopoetik xususiyatlari..... 69

TOSHPO‘LATOVA NILUFAR ABDUG‘ANI QIZI
Badiiy matnda intertekstuallikning qo‘llanishi 73

ADABIYOTSHUNOSLIK

NASIROV AZIMIDIN NORMAMATOVICH
Romanchilik taraqqiyoti va ijodiy an’analar..... 76

MIRZAYEVA AZIZA SHAVKATOVNA
Transtekstuallikning zamonaviy adabiyotshunoslikda o‘rganilishi 81

BADALOVA JAMILA
O‘zbek dramaturgiyasida ijodkorlar obrazi
(Izzat Sulton ijodi misolida)..... 85

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETINING 70 YILLIK YUBILEYIGA
Sattor Mahmatqulov (1942-2005)..... 87

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2024; 2
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

TOG'AY MUROD IDIOLEKTIDA GESHTALTIV XARAKTERDAGI METAFORALAR

Xolnazarov Umid Erkinovich,
Termiz davlat universiteti o'zbek tilshunosligi kafedrasi o'qituvchisi, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Dunyo tilshunosligidan yaxshi ma'lumki, lisoniy faoliyat mahsuli bo'lgan matn qurilishi tadqiqida kognitiv tilshunoslik muhim ahamiyatga ega. Darhaqiqat, tadqiqotchilar tomonidan "Fanlar federatsiyasi"[1] deb ta'riflangan kognitiv tilshunoslik uchun eng muhim vazifa "tafakkur birligi bo'lgan konseptning tilda aks etishini ta'minlovchi strukturalar, harakatlar, qoidalarni aniqlashdir"[2]. Binobarin, kognitiv faoliyatda metaforalarning o'rni beqiyos bo'lib, lingvokulturologiya va kognitiv tilshunoslikning fundamental tamoyillarini o'rnatishda uning funksional-kognitiv tabiatini e'tiborga olish nihoyatda muhimdir.

Har qanday matnning yaratilishi va shakllanishida kognitiv tuzilmalardan biri bo'lgan geshtalt[3] muhim o'rin tutadi. Xususan, zamonaviy tilshunoslikda mavjud semantik geshtaltlar nazariyasi tilning lug'aviy sathini o'rganishga tatbiq etilgan[4]. Geshtalt hodisasini matn bilan bog'lab o'rganuvchi tadqiqotlar soni esa juda oz. Vaholanki, har qanday matn lisoniy strukturaning moddiylashgan ko'rinishi bo'lib, "butundan – bo'lakka" jarayonini aks ettiradi hamda geshtalt va matnning lisoniy xossalarini uzviylikda tadqiq etish lozim bo'ladi[5].

Lingvistik geshtalt, asosan, yaxlit tushuncha yoki predmet, jarayonni tavsiflovchi matnlarda kuzatiladi. Xususan, muayyan manzara, voqelikka doir yaxlit obrazni tasvirlovchi matnlar geshtaltiv ahamiyatga ega bo'lib, bunda geshtaltga biror obyekt qismlarining yig'indisi deb emas, balki yaxlit holda idrok etilishi zarur bo'lgan jarayon deb qarash o'rinli bo'ladi[6].

Kognitiv tilshunoslik asoschilaridan biri J.Lakoffning "Lingvistik geshtaltlar" nomli maqolasida ushbu hodisani nafaqat ong va tafakkur faoliyati, balki til tizimini tahlil etishga-da tatbiq etish muhimligi ta'kidlanadi[7].

O'zbek tilshunosligida geshtalt hodisasining nazariy talqini haqida so'z yuritgan Sh.Safarov: "Matnni qismlar yig'indisidan iborat deb qarash, tahlilni yig'ma analitik usulda bajarish natijasida bu tahlilda gap sintaksisidan nariga o'tmaslik xavfi yuzaga keladi. Bunday xavfdan qochishning yagona yo'li tahlilni yaxlitlikdan qismlarga yo'naltirish, geshtalt nazariyasiga murojaat qilishdir"[8] deb yozadi.

Tilshunos olima D.S.Xudayberganova kognitiv metaforani bilish, tushunchani kategoriyalashtirish, konseptuallashtirish, baholash va olamni tushuntirishning samarali usullaridan biri sifatida baholaydi, uni shaxs kognitiv faoliyatiga tegishli, bir tushuncha yoki hukm haqidagi bilim tuzilmalari asosida ikkinchi tushuncha yoki hukmni konseptuallashtirish hodisasi sifatida ta'riflaydi. Olima o'zbek tili konseptual metaforalarini asosiy to'rt guruhga bo'lib o'rganishni tavsiya qiladi. Bular: "a) so'z shaklidagi metaforalar; b) so'z birikmasi shaklidagi metaforalar; v) gap shaklidagi metaforalar; g) mikromatn shaklidagi metaforalar[9]. Shuningdek, olima geshtalt haqida ham teran mulohaza yuritib, geshtaltning matn yaratilishi jarayonida yaxlit butunlik sifatida yuzaga kelishini, uning mazmuniy idrokida esa bo'lakdan-butunga jarayoni amal qilishini yozadi. Bunda "geshtalt hodisas-

[1] Демянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидност интерпретирующего подхода // Вопросы языкознания, 1994. — №4. – С.22.

[2] Демянков В.З. Кўрсатилган мақола. – Б. 17-33.

[3] Geshtalt (olmoncha gestalt – obraz, stuktura, yaxlit shakl). Sh.Safarov ushbu tushuncha XX asrning birinchi choragida V.Keler, M.Vertxaymer, K.Dunker kabi nemis psixologlari tomonidan olib kirilganligi, bu esa psixologiyada yangi oqim – geshtaltpsixologiyaning shakllanishiga sabab bo'lganligini ta'kidlaydi. Qarang: Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006. – Б. 47.

[4] Qarang: Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личност. – М.: Наука, 1987. – 263 с.

[5] Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006 – 91 б.

[6] Qarang: Хрестоматия по истории психологии. – М.: Изд – во МГУ , 1980. – С. 84–89; Алефиренко Н. Спорные проблемы семантики. – М.: Гнозис, 2005. – С.326; Сафаров Ш. Кўрсатилган асар. – Б. 47.

[7] Лакофф Дж. Лингвистические гешталты // Новое в зарубежной лингвистике. Вып X. – М.: Прогресс, 1981. – С. 350-368.

[8] Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006. – Б. 50.

[9] Худайберганова Д. С. Ўзбек тилидаги бадиий матнларнинг антропоцентрик талқини. – Тошкент: Фан, 2013. – Б. 50.

ini mozaikaga, o‘quvchining holatini esa mozaikaning turli rangdagi turli shakllaridan yaxlit manzara tasvirini idrok eta olish jarayoniga o‘xshatish mumkin”[1]. D.S.Xudayberganova geshtaltning butun-qism tabiatidan kelib chiqqan holda, uning asosida yaratilgan badiiy matnlarda butunni tashkil etgan qismlarning barchasi ishtirok etishi shart emas, deb hisoblaydi: negaki, bunda eng muhim qismlarni berish orqali tavsiflanayotgan obyekt yoki tushunchaning mohiyatini ochish imkoni mavjud. Shu o‘rinda olima psixologik va lingvistik geshtaltlarning farqi borasida to‘xtaladi hamda psixologik geshtaltning matn yaratilishi jarayonida shaxs ongi va tafakkurida yuzaga kelishini, bunda bo‘lajak matn mazmuni verbal bosqichga o‘tayotgan yaxlit tuzilma sifatida namoyon bo‘lishini aytadi. Xususan, “Muallifning ichki nutqida shakllangan mental tuzilma propozitsiyalar sifatida transforma qilinadi, mazkur propozitsiyalar nutqda partonimik munosabatni aks ettiruvchi mazmuniy birliklar sifatida reallashadi”[2]. Masalan: “*Oftob olmalar uchini chalib yubordi. Onamiz ro‘moli uchlari bilan bet-boshini o‘radi. Darvoza taraf yurdi. Darvozadan tashqariladi. Devordan bo‘yladi. Qadrdon hovlisiga qaradi. So‘nggi... so‘nggi bor qaradi... Onamiz to‘lib-toshib odimladi, bosar-tusarini bilmay odimladi! Poyidagi mana bular qator-qator uylarmi? Yo‘q, bular mayda-mayda oq toshlar! Rangli-rangli kesaklar! Onamiz toshlar bilan kesaklarni yanchib-yanchib odimladi! Mana bular nima? Teraklarmi? Tutlarmi? Yo‘q, bular nogiron-nogiron giyohlar! Onamiz giyohlarni ezib-ezib odimladi! Hay, bo‘y bermish tog‘larmi? Yo‘q, tog‘lar emas, yo‘q! Bular bolalar o‘ynayajak hammompish uylar! Onamiz hammompish uylarni bosib-bosib odimladi! Tog‘lardagi qorlar... qop-qora bo‘ldi!”* (“Oydinda yurgan odamlar”).

Oftob olmalar uchini chalib yubordi metaforasi bilan anglashilgan, oftob nurlari daraxtlar uchiga tusha boshlagan tong paytida, Onaxon rangsiz va umidsiz hayotiga nuqta qo‘yish istagi bilan kelinlik uyini tark etmoqda: ushbu, iztirobga to‘la qalb tasviri, aslida, psixologik geshtaltning yorqin ifodasidir. Bunda muallif qahramondagi kuchli ruhiy evrilish, so‘ngsiz umidsizlikning manzarasini boshqa usulda berishga mutlaq o‘rin qoldirmaydi: psixologik geshtaltning matnga bu tarzda transformalanishi, oqibatda metaforalar ko‘magidagi eng yuqori badiiy talqinning yuzaga kelishiga sabab tug‘dirgan. Qahramonning *to‘lib-toshib odimlashi, bosar-tusarini bilmay odimlashi;* ko‘zlariga ko‘ringan qator-qator uylarni – *mayda-mayda oq toshlar (rangli-rangli kesaklar) ni yanchib-yanchib odimlashi* – shundan. Muallifning onaxon yuragidagi anduhga metaforik javoblarni hozirlashida farzandsiz baxtiqaro g‘amiga shaxsiy sheriklik va shu g‘amga o‘quvchini-da sherik qilish istagi namoyon bo‘lgan: *Mana bular nima? Teraklarmi? Tutlarmi? Yo‘q, bular nogiron-nogiron giyohlar! Onamiz giyohlarni ezib-ezib odimladi! Hay, bo‘y bermish tog‘larmi? Yo‘q, tog‘lar emas, yo‘q! Bular bolalar o‘ynayajak hammompish uylar! Onamiz hammompish uylarni bosib-bosib odimladi! Tog‘lardagi qorlar... qop-qora bo‘ldi!* Odatda, hayot o‘z mazmunini yo‘qotganida, olam manzarasining unsurlari rangsizlanadi: ularning hajmi, mahobati shaxs qadri, sha’ni oldida mislsiz kichrayadi, qiymatini yo‘qotadi. Onaxon ko‘ziga *oq uylarning mayda-mayda rangli kesaklarga, terak va tutlarning nogirin-nogiron giyohlarga, tog‘larning hammompish uylarga* o‘xshab ko‘rinishi – shundan.

J.Lakoff metaforaning faqat til hodisasi emas, aksincha, inson bilish faoliyatida muhim o‘rin tutuvchi vosita ekanini chuqur asoslab berarkan, kognitiv metaforani insonning o‘z bilimlarini namoyon qilish va konseptuallashtirish usullaridan biri deb hisoblaydi. Zero, uning (kognitiv metaforaning) mohiyati bir obyektni boshqa bir obyekt vositasida tushunish va tushuntirishdan iborat[4].

Tog‘ay Murod nasriy nutqida lingvistik geshtalt matn yaratish bilan birga uning idrokiy jihatiga xos kognitiv holatlar mohiyatini ochib berishda ham muhimdir. Negaki, kitobxon matnni mutolaa qilish jarayonida uni tashkil etgan alohida birliklar, xususan, majoziy birliklarning mazmunini idrok etish orqali o‘z diqqat-e’tiborini birinchi navbatda matn muallifi ifodalamoqchi bo‘lgan eng asosiy fikrni topishga, anglashga yo‘naltiradi. Professor D.Xudayberganova ta’biri bilan fikr yuritganda, matn yaratilishida geshtalt yaxlit butunlik sifatida yuzaga kelsa, uning mazmuniy persepsiyasida bo‘lakdan – butunga jarayoni amal qiladi, ya’ni o‘quvchi tomonidan idrok etilgan alohida birliklar yaxlitlanib, matn tuzilmasini yuzaga keltiradi. Quyidagi misollarga e’tibor qaratamiz:

1. “Bo‘ri polvon o‘yladi-o‘yladi... O‘ylab o‘yiga etdi*... Avlodlar almashgan sayin... yo, pirim-e, tuf-tuf-tuf... avlodlar almashgan sayin... yurak yo‘qolib boryapti! Jasad bor! Aql bor! Yurak yo‘q! To‘rt muchal bor! Kuch-quvvat bor! Yurak yo‘q! Ko‘krakda jon bor! Yurak yo‘q, yurak!”* (“Yulduzlar mangu yonadi”).

2. “*Birodarlar, chavandozlar nimaga etagini qoqib ketayapti? Adolatga! Nimaga tupurib ketayapti? Adolatga! Kimdan arazlab ketayapti? Adolatdan! Bir to‘da*

[1] Худайберганова Д. С. Ўзбек тилидаги бадиий матнларнинг антропоцентрик талқини. – Тошкент: Фан, 2013. – Б.74-80.

[2] Yuqoridagi manba.– B. 74-80.

[4] Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем (Перевод Н.В. Перцова) // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С 387-415.

nomard, imonsizga achchiq qilib, adolatni o‘tga tashlab ketayapti!” (“Ot kishnagan oqshom”).

3. “*Vo darig‘o, shunday kunlar-da bo‘ladi! Bosgan qadamimiz ketimizga ketadi. Jamiki ishlarimiz chappasiga yuradi. Omad deganlari salomini-da bermaydi. Og‘zimizdagi oshimizni-da oldirib qo‘yamiz. Birodarlar, nasib etsa, kelar Shom-u Iroqdan, nasib yitsa, ketar qosh-u qaboqdan!”* (“Ot kishnagan oqshom”).

4. “*Shoymardon ferma mudir o‘g‘li qo‘lini halolladi.* To‘shakda yotmish o‘g‘il ko‘nmadi. Yuzini goh o‘ng tarafga, goh chap tarafga burib yig‘ladi. O‘g‘il qabatida tizzalab o‘tirmish usta Majid asbob-anjomini hozirladi. O‘tkir pakkisini kaftida qayradi. — Qo‘rqma-ye! Chibin chaqqandayin ham bo‘lmaydi! — deya dalda berdi usta Majid. — Chibindi qo‘ying, shamol esib o‘tganday bo‘ladi!— dedi usta shogirdi. Qoplon otamiz o‘g‘ilchaga pul uzatdi*”* (“Oydinda yurgan odamlar”).

Birinchi misoldagi *yurak yo‘qolib bormoq* – “qo‘rqoqlik qilmoq” ma’nosidagi frazeologik metaforasi va *yurak yo‘q, yurak* – “ishtiyoq, xohish, jasorat yo‘q” mazmunidagi metaforalarining takror holda qo‘llanilishida bugungi yosh avloddagi jasoratsizlik, maqsadsizlik belgilarining bo‘rttirilishi hamda polvonlar uchun qadrli bo‘lgan mehr-oqibat, or-nomus tushunchalarining yo‘qolayotganiga ishora mavjud. Bir qarashda yoshga doir stereotipga o‘xshab ketsa-da, ikki avlod mafkurasining bu tarzdagi qiyosida Bo‘ri polvon va u mansub bo‘lgan davr avlodining (hamisha) jangovar ruhi bo‘y ko‘rsatgan: o‘tgan asrning 30-yillaridagi qatag‘on, ocharchilik va urush yillarining mashaqqati, ko‘p sonli etimlar boshini silagan o‘zbekona bag‘rikenglik, bolaparvarlik; Toshkentdagi mash’um zilzila oqibatlarini bartaraf etishda fidoyilik ko‘rsatgan, mahobatli kanallar va ko‘priklar qurilishida matonat va shijoatning namunasi bo‘lgan bu avlod – bahodirlar, azamatlar, chinakamiga polvonlar avlodi! Mazkur qiyosning Bo‘ri polvon tilidan amalga oshgani – polvonlar va azamatlar avlodiga urg‘u bo‘lib, o‘zbek polvonlarining yaxlit obrazi mazkur metaforik matn evaziga mukammallashgan.

Ikkinchi matndagi *etagini qoqib ketmoq, tupurib ketmoq, arazlab ketmoq, adolatni o‘tga tashlab ketmoq* kabi frazeologik-individual, obrazli-motivlashgan ifodalar chavandozlarning nohaqlikka qarshi isyonini ifoda etuvchi, “adolat“ geshtaltining tarkibiy qismlaridir.

Uchinchi mikromatndagi *bosgan qadami ketiga ketmoq; ishlari chappasiga yurmoq; og‘zidagi oshini oldirmoq* – FM lari, *omad deganlari salomini-da bermaydi* metaforasi hamda *nasib etsa, kelar Shom-u Iroqdan, nasib yitsa, ketar qosh-u qaboqdan* paremiologik ifodalari, umuman olganda, *omadsizlik* konseptining badiiy in’ikosidir. Garchi, bu o‘rinda mazkur mikromatnni lingvistik geshtalt deb baholash noo‘rin bo‘lsa-da, tushkunlik va unutilganlik manzarasini beruvchi bu talqinni bemalol *omadsizlik* geshtaltiv tarkibining uzvi deb hisoblash mumkin.

Ma’lumki, muayyan xalqning azaliy urf-odatlari, an’analari milliy madaniyatida ifodalangan bo‘lib, ularga nisbatan madaniy meros, madaniy jarayon, madaniy makon, madaniy an’ana va madaniy fond kabi tushunchalar qo‘llanilib, umumiy holda bu tushunchalarni milliy mentalitet ifodachilari deyishimiz[1] mumkin. “Oydinda yurgan odamlar” qissasidan keltirilgan so‘nggi matnda *qo‘lini halollamoq* etnografik birligi *sunnat qilmoq* semasiga teng bo‘lib, *sunnat to‘y*[2] bilan bog‘liq tasavvurlarning geshtaltiv obrazli ifodasidir. Mikromatnga birikuvchi “*To‘shakda yotmish o‘g‘il ko‘nmadi. Yuzini goh o‘ng tarafga, goh chap tarafga burib yig‘ladi. O‘g‘il qabatida tizzalab o‘tirmish usta Majid asbob-anjomini hozirladi. O‘tkir pakkisini kaftida qayradi. — Qo‘rqma-ye! Chibin chaqqandayin ham bo‘lmaydi! — deya dalda berdi usta Majid. — Chibindi qo‘ying, shamol esib o‘tganday bo‘ladi!— dedi usta shogirdi. Qoplon otamiz o‘g‘ilchaga pul uzatdi”* jumlalari esa, mazkur hodisani yaxlit tasavvur qilish va azaliy qadriyatning qadrdon chizgilarini yurakdan his etishga xizmat qilgan.

Xulosa qilib aytganda, T.Murod nasriy nutqi, qissalarida qo‘llangan metaforik ifodalar o‘zining diskursiv xarakteriga ko‘ra yaxlit obraz va unga doir bilimlarni tashiydi. Ulardan ayrimlari esa “...inson ongida to‘plangan ma’nolarning verballashtirilgan shakli va dunyo haqidagi bilimlarining muayyan til vositasida tizimlashtirilishi bo‘lib, qisman universal, qisman milliy xarakter”[3] dagi mental tuzilmalarning tilga transformatsiyasi mahsuli bo‘lmish geshtalt vazifasini o‘taydi.

---

[1] Курбаназарова. Н.Ш. Сурхондарё вohаси тўй маросими этнографизмларининг семантик табиати ва лингвомаданий тадқиқи. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (Doctor of Philosophy) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. – Термиз, 2021. – Б.11.

[2] Sunnat to‘y – Ma’lumki, Alloh taolo bergan farzandni dastlab bobomiz Ibrohim alayhissalom boshlab bergan, Islomning shiorlaridan biri bo‘lgan, Payg‘ambarimiz alayhissalomdan ham ummatiga amaliy sunnat bo‘lgan “Xatna” sunnatini bajarib (o‘g‘il go‘dak avrat a’zosidagi kesilishi kerak joyini kestirib), bir sunnatga amal qilishni nasib qilganiga shukrona tarzida yaqinlar va kambag‘allarni shodlikka sherik qilish niyatida qilinadigan ziyofatdir. Qarang: https://azon.uz/content/views/sunnat-tuy-mi-yoki-novvos-davosi

[3] Рыбникова В.А. Языковая концептуализатсия социума (на материале английских дидактических текстов): Автореф. дис. … канд. филол. наук. – Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2011. – 20 с.

Резюме: В данной статье когнитивные метафоры приобретают гештальтный характер как один из способов выражения и концептуализации собственных знаний человека (писателя). Это обусловило создание писателем высшей художественной интерпретации в понимании и объяснении одного предмета через другой предмет.

Resume: In this article, cognitive metaphors acquire a gestalt character as one of the ways of expressing and conceptualizing a person's (writer's) own knowledge. This led to the creation by the writer of the highest artistic interpretation in understanding and explaining one subject through another subject.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2024; 2
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

REKLAMALARDA SIFATLARNING GRAMMATIK TABIATI

Botirova Maxliyo Baxodir qizi,
Termiz davlat universiteti
o'zbek tilshunosligi kafedrasi o'qituvchisi

Reklama matnlarida asosan til birliklari asosida shakllantirilgan yuqori emotsional – ekspressivlikni ta'minlash maqsadida sifatlardan foydalaniladi. Chunki reklama qilinayotgan xizmatlar, tovarlarning xususiyatlari, afzalliklarini alohida ta'kidlab, bo'rttirib ko'rsatish asosan sifat so'z turkumi orqali amalga oshiriladi. Masalan, *xushbo'y, nozik, shaffof, sof, asl, toza, haqiqiy, tabiiy, chin, arzon, ommabop, hammabop, yoqimli, ko'rkam, yorqin, porloq, xushbichim, orasta, zebo* va hokazo. Reklama mahsulotining brendini ommaga taqdim qilishda raqobatchilar orasida asosan texnika vositalariga murojaat qilinadi. Sifatlarning yorqin ifodali xususiyatlari esa mazkur vazifani bajarishda yordam beradi.

"Reklama tarkibidagi ma'lumotlar ishonchlilik mezonlariga javob berishi kerak, shu jumladan, iste'molchining mahsulot (xizmat), uning sifati, iste'molchi xususiyatlari haqidagi to'g'ri, haqqoniy g'oyasini shakllantirish uchun xizmat qiladi. Shu munosabat bilan, reklama qilinayotgan obyektning boshqa tovarlar bilan taqqoslanadigan xususiyatlaridan foydalanish, masalan, "eng yaxshi", "birinchi", "birinchi raqam" so'zlaridan foydalanib taqqoslash amalga oshirilganda obyektiv tasdiqlangan aniq mezon ko'rsatilishi kerak"[1].

Yuqoridagi nazariy fikrlarga asoslanib xususiyat bildiruvchi *aqlli* sifatini qanday mezon asosida qo'llanishini quyidagi reklama mazmunidan bilib olamiz:

Samsung yaxshi hayot uchun aqlli texnikalar taqdim etdi!

"Aqlli" maishiy texnika nafaqat zamonaviy ko'rinishga ega, balki tez rivojlanayotgan XXI asrda barcha ishlarni osonlashtiradigan haqiqiy yordamchi hamdir. Telefon va televizorlar "aqlli" yordamchiga aylanib bo'ldi, ularning ishlab chiqaruvchilari esa bu nuqtada to'xtab qolmoqchi ham emas. Barchamizga ma'lum bo'lganiday, mukammallikning cheki yo'q. Maishiy texnika ham tinimsiz o'zgarib, samaradorligi oshmoqda, sezdirmay ishlab, hayotimizga qo'shimcha qulaylik taqdim etayotgan yangi vazifalarga ega bo'lib bormoqda.

"Reklama matnida sifat bilan ifodalangan xususiyatlarni shartli ravishda xarakterlovchi va baholovchi deb ajratish mumkin"[2]. Reklamalardagi sifatlar mahsulotning haqiqiy xarakterli xususiyatiga, holatiga mos keladigan va bu mahsulotni iste'mol qilganda ana shunday xususiyatlarni his qilishga yordam beradigan so'zlar sifatida tushuniladi. Misol uchun: *Bosh aylantiruvchi egilish.* Yangi flextencils. Ajoyib *uzun va jingalak kirpiklar.* Siz orzu qilgan kirpiklar: powershape mahkamlash majmuasi va eksklyuziv

[1] http://sovetreklama.org/2016/07/pravomernost-ispolzovaniya-v-reklame-slova-luchshij-trebuet-dokazatelstv // Правомерность использования в рекламе слова «лучший» требует доказательств.

[2] Ахмед Айад Ш. Лексико-грамматические средства представления товара в газетной рекламе: Автореф. дис. канд. филол. наук. – Воронеж, 2011. – С.14.